

Ivan Macan

LUDWIG WITTMENSTEIN KAO ČOVJEK I MISLILAC

(Uz 25-godišnjicu smrti)

Nije lako pisati o nekom filozofu. Ako je već svaki čovjek biće kojeg srž ne možemo do dna ni upoznati ni izreći, onda to još više vrijedi za filozofa jer on, reflektirajući o sebi i o svijetu, u svojem mišljenju, a često i ponašanju, izgleda drukčije od ostalih pa je time i više od ostalih izložen nerazumijevanju i krivom tumačenju. Ako pak to vrijedi za svakog filozofa, onda to još više vrijedi za Ludwiga Wittgensteina, ne samo zbog toga što se o njemu, prema mišljenju W. Stegmüllera, »mogu čitati i čuti samo apsurdnosti«¹, nego prije svega zbog toga što je on i kao čovjek i kao mislilac-filozof bio nešto posebno.

U našoj je kulturnoj javnosti filozof Wittgenstein gotovo sasvim nepoznat.² A ipak, Ludwig Wittgenstein je ime uz koje se često nalaze

¹ Usp. WOLFGANG STEGMÜLLER, *Hauptströmungen der Gegenwartsphilosophie*, Kröner Verlag, vierte Auflage, 1969, str. XIV—XV.

² Koliko je meni poznato, kod nas još nije napisana nijedna knjiga o Wittgensteinu. Nešto opširnije su o njemu i o njegovoj filozofiji kod nas pisali:

GAJO PETROVIĆ, *Logički atomizam i filozofija neizrecivog u Tractatusu Ludwiga Wittgensteina*, kao pogovor *Tractatusa* izdanog u biblioteci »Logos«, Sarajevo 1960;

IVAN SUPEK, *Je li Wittgenstein odstranio filozofske probleme?* iz časopisa »Encyclopaedia moderna«, preštampano u knjizi *Teorija spoznaje* od istog autora, Zagreb 1974., biblioteka Encyclopaediae modernae, knjiga 1, str. 61—106.

superlativi. Dok ga jedni smatraju jednim od najvećih, ako ne i najvećim filozofom našeg stoljeća, uspoređujući njegovo mjesto u filozofiji Darwinovim u biologiji i Einsteinovim u fizici³, drugi uz njegovo ime vežu izraze kao što su »samouništenje filozofije«⁴ ili »negacija filozofije«.⁵ Dakako, u takvim sudovima veliku ulogu igraju i vlastiti filozofski stavovi. Wittgensteinov se utjecaj proširio i preko granica filozofije, kao, na primjer, u teologiji, osobito otkako su teolozi počeli kritički reflektirati o svom govoru i baviti se problemima semiotike.⁶

Ludwig Wittgenstein je bio strastven i originalan mislilac i neobičan čovjek. Tako ga je okarakterizirao njegov učenik G. H. von Wright.⁷ Kao što je njegov način života i izvanjski izgled bio nekonvencionalan, upravo se tako i njegov stav prema filozofiji i njegov način mišljenja razlikovao od filozofske tradicije. Ta je originalnost išla tako daleko da se oko njegove osobe i grupe njegovih učenika stvo-riše razne anegdote.

S pravom, dakako, možemo postaviti pitanje da li je moguće da se neki mislilac potpuno odvoji od tradicije i nametne se kao originalan u svom mišljenju. To je pitanje opravdano i stoga što prava filozofska pitanja, koja su postavili već stari grčki filozofi, u svojoj biti ostaju nepromijenjena. Ta pitanja obično svrstavamo u tri velike grupe problema: metafizičke, religijsko-filozofske i etičke, dakle, pitanja koja se tiču svijeta, Boga i čovjeka u njihovoj temeljnoj i bitnoj strukturi. Svaki se filozof trudi da shvati ta pitanja i da na njihovu zagonetnost dadne plauzibilan odgovor. Štoviše, filozofa koji bi ta pitanja, namjerno ili nenamjerno, zaobišao ne bismo mogli uzeti ozbiljno.

Promatran s te strane, i Wittgenstein je sličan drugim filozofima, jer se i njegove refleksije usredotočuju na navedene probleme. Nije slučajno da je prvi stav njegova prvog i vrlo utjecajnog djela, jedinog koje je sam za života objavio, *Tractatus Logico-Philosophicus*, upravo tvrdnja, istina zagonetna, o svijetu: »Svijet je sve što je slučaj.« U istom djelu dolaze i pitanja etike, smisla života, Boga i religije, premda su ona samo

JELENA BERBEROVIĆ, *Problemi u filozofiji Ludwiga Wittgensteina*, kao predgovor srpskom prijevodu *Filozofskih istraživanja* izdanom u biblioteci »Symposion«, Nolit Beograd 1969, str. 9—33.

NENAD NIKOLIĆ, *Doktrina pokazivanja i teorija slike u Wittgensteinovom Tractatusu*, Filozofske studije V, izdalo Filozofsko društvo Srbije, Beograd 1974, str. 283—325.

³ K. T. FANN (ed), *Ludwig Wittgenstein. The Man and his Philosophy*, New York 1967, str. 11. U tom je djelu K. T. Fann skupio izvještaje Wittgensteinovih profesora i studenata o njemu. Iz njega sam crpio većinu podataka o Wittgensteinovom životu i karakteru. Odsad citirano: Fann i broj stranice.

⁴ HERBERT ZDRAZIL, *Die Selbstaufhebung der Philosophie*, Hochland 53 (1960), str. 107—116.

⁵ WALTER SCHULZ, *Wittgenstein. Die Negation der Philosophie*, Pfullingen 1967.

⁶ Usp. ANTON GRABNER-HAIDER, *Semiotik und Theologie*, Kösel Verlag München 1973.

⁷ GEORG H. VON WRIGHT, *A Biographical Sketch*, Fann str. 14.

kratko nabačena. Tako i Wittgensteina, uza svu osobitost njegova načina mišljenja i života — koja je očita, povezuje paralelne crte s drugim filozofima novije povijesti filozofije. Moguće je uočiti sličnosti, i u filozofskim stavovima i u čitavoj osobnosti, s nekim poznatim filozofima 19. i 20. stoljeća, osobito sa Schopenhauerom i Kierkegaardom. Wittgenstein je čitao malo filozofskih djela, ali je već spomenutom učeniku sam priopćio da je u svojoj mladosti čitao Schopenhauerovo djelo *Die Welt als Wille und Vorstellung* i da su njegovi prvi filozofski stavovi bili spoznajnoteoretski idealizam u duhu Schopenhauera. Kasniji studij matematike i logike upravo je njegove filozofske misli drugim putem.⁸

Za bolje razumijevanje Wittgensteinova filozofskog stava pomoći će nam ako se kratko sjetimo Schopenhauerovih misli. Schopenhauerov karakter označivao je jak nagoni život i strastvena volja. Sam naslov njegovog djela »Die Welt als Wille und Vorstellung« (Svijet kao volja i predodžba) izriče njegov program. Apriorna tvrdnja novoga djela: »Die Welt ist meine Vorstellung« (Svijet je moja predodžba) nehotice nas podsjeća na već citirani prvi stav iz Wittgensteinova *Tractatusa*, premda se njegovo mišljenje razlikuje od Wittgensteinova. Schopenhauer je tu još dosta ovisan od Kanta. Prema Kantu, naša spoznaja svršava kod pojava, dok joj je »stvar po sebi« (das Ding an sich) nedostupna. Schopenhauer kritizira Kantov stav prema metafizici i drži da se i na empiričkim datostima može zasnovati vrijedna metafizika. Rješenje zagonetke svijeta moramo pronaći u samom svijetu. Pristup svijetu nalazi se u nama samima, u predodžbi i u volji. Ono posljednje i apsolutno nije Duh ili Ideja, nego slijepa Volja. Time Schopenhauer razara optimistički pogled na svijet koji je sagradio Leibniz, a podržavali su ga Kant i idealisti. Uvijek ostaje jaz između težnje volje i njezina ispunjenja. Pesimizam, koji se iz tog rada, povećavaju još bol, rat i druge nevolje. Jedino što nam to tužno stanje može donekle ublažiti jest ljepota prirode i umjetnosti. Schopenhauer se još kao mladić zanimao za indijsku filozofiju unutarnjosti, koja ga je preko umjetnosti, osobito glazbe, vodila u mistično.

Sigurno, Schopenhauerove se i Wittgensteinove misli i ideje razlikuju, no mogu se nazrijeti i stanovite sličnosti među njima. Nije slučajno da je Wittgenstein posegnuo upravo za Schopenhauerovom knjigom, jer je u njoj našao mnogo toga što je odgovaralo njegovu karakteru. Obojica su bili introvertirani, jake volje i strastvenog mišljenja, nadareni posebnom sklonošću za prirodu i umjetnost. Wittgenstein sam, kao i čitava njegova obitelj, bio je glazben. Nije isključeno da »Mistično« iz *Tractatusa* ima svoje korijenje kod Schopenhauera. Moramo se, dakako, čuvati umjetno načinjenih paralela.

⁸ Isto, str. 16.

Wittgensteina često uspoređuju sa Sokratom. I doista, on je imao nešto sokratovsko u sebi, i to svoju majeutičku i ironičku metodu (u sokratovskom smislu te riječi). Nije, stoga, čudno što je Wittgenstein također osjećao posebnu sklonost prema jednom misliocu kojega su zvali »Sokratom u Kopenhagenu«, danskom egzistencijalistu Sörenu Kierkegaardu. I njegova je djela Wittgenstein rado čitao. Zanimljivo je spomenuti da je Wittgenstein radije čitao one pisce koji su svoje filozofske misli zaodjenuli u literarnu formu. To u prvom redu vrijedi za Augustina, kojeg je Wittgenstein vrlo cijenio, pa onda, uz Kierkegaarda, za ruske pisce Tolstoja i Dostojevskog.

I S. Kierkegaard je u sebi osjećao dramatsku borbu sa svojom sudbinom, sa samim sobom i s Bogom. Smatrao je svojom životnom zadaćom da spasi Pojedinca, i to i na filozofskom polju, gdje je u Hegelovu sistemu pojedinačnoj egzistenciji prijetilo potpuno niveliranje u općenitom, i na religioznom polju, gdje crkve kao institucije ugrožavaju odnos i egzistenciju »pojedinaca pred Bogom«. U takvoj situaciji čovjek gubi svoju kršćansku egzistenciju. Tako je taj pobožan čovjek, koji se sam uvijek smatrao krivcem pred Bogom, postao razbijačem tisućgodišnje i čvrste zgrade kršćanstva. Razrušivši, uz druge antihegelijance, Hegelov sistem, dao je temelj novom načinu filozofiranja, filozofiji egzistencije, koja je u našem stoljeću igrala veoma važnu ulogu.

Sigurno, Kierkegaardov i Wittgensteinov svijet misli razilaze se. Ipak, njihove su osobitosti u mnogočem slične. Obojica su bili neovisni i strastveni mislioci, koji se nisu dali uklopiti u neki od postojećih sistema. Za njih filozofija nije bila samo zanimanje kojem čovjek posvećuje dio svog vremena, a onda se povlači u privatni život. Filozofija je za njih značila dio vlastitog života. Oni nisu filozofirali samo umom, nego čitavim bićem ili, ako hoćemo upotrijebiti taj izraz, svojom čitavom egzistencijom.

Osim ovih značajnih filozofa s Kontinenta, na Wittgensteina je bez sumnje utjecala i empirističko-pozitivistička tradicija engleske filozofije. Glavni zaokret u njegovu životnom zanimanju značio je susret s filozofom i književnikom Bertrandom Russellom. Uza sve te utjecaje sa strane Wittgenstein je bio tako jaka osobnost da je u svojoj originalnosti nadvisio svoje učitelje, pa i samog Russella.

Kao doprinos boljem upoznavanju Wittgensteinove filozofske misli željeli bismo u ovom napisu prikazati upravo karakteristične oznake Wittgensteinovog karaktera, oslanjajući se na izvještaje njegovih prijatelja i studenata. Smatramo, naime, da poznavanje te pozadine na kojoj se odvijalo Wittgensteinovo filozofsko razmišljanje uvelike olakšava razumijevanje mnogih njegovih stavova koji su, po sudu njegovih dobrih poznavalaca i komentatora, teški i zamršeni.

Wittgenstein kao osoba

Dojam koji su ljudi dobivali pri prvom susretu s Wittgensteinom bio je ponajviše negativan, čak odbojan. Njegovo ponašanje i njegov nastup bili su tuđi i čudni. Wolfe Mays kaže da se Wittgensteina pomalo i bojao. No čim bi ga поближе upoznali, opazili bi da taj prvi utisak nije točan. Wittgenstein je bio vrlo tankočutan i velikodušan čovjek, uvijek spreman da pomogne. Njegova izvanjska sumornost izvirala je iz njegove unutrašnje patnje. Svi koji su ga bliže poznavali kažu da je imao težak temperamenat, sklon na melankoliju i pesimizam. Po svoj prilici je taj pesimizam baštiniio, jer su trojica od njegove braće počinila samoubojstvo, a katkad je i sam na to pomišljao. Osobito se u godinama svoje mladosti osjećao često nesretnim, pa je to i sam odao G. H. von Wrightu, koji piše: »U Wittgensteinovu su životu godine od 1906. do 1912. bile vrijeme bolnog traženja i konačnog buđenja jasnoće u pitanju njegova poziva. Rekao mi je da je u tim godinama bio trajno nesretan. Svjedoci tog nespokojstva jesu česti prekidi već započeto-g djela i bijeg u nešto novo.«⁹ Bilo mu je tada, dakle, 17 godina i još nije jasno znao za koji bi se životni put odlučio. Taj unutrašnji nemir pojačala je i natprosječna nadarenost. Nije se mogao zadovoljiti pukim frazama. Uvijek je istraživao dalje da nađe odgovor na najvažnija životna pitanja. Russell donosi slijedeću zgodu. Kad je Wittgenstein bio njegov student u Cambridgeu, dolazio bi češće oko ponoći u njegovu sobu i satima hodao tamo-amo po sobi kao tigar u kavezu. Pošto je tako sat-dva šutio, Russell ga je jedne večeri zapitao: »Wittgensteine, razmišljate li o logici ili o svojim grijesima?« »Oboje«, odgovorio je i nastavio šutjeti.¹⁰

I Russell je zamijetio njegov talent, ali mu je bilo čudno njegovo ponašanje, tako da nije bio načistu, kako sam kaže, ima li posla s genijem ili s čudakom. Ipak se brzo odlučio za ono prvo. Izgleda da ni sam Wittgenstein nije znao kako bi sebe procijenio. Zato je jednom upitao Russella: »Recite mi, molim vas, jesam li potpun idiot ili ne?« Russell mu je rekao neka mu preko praznika nešto napiše o nekim filozofskim pitanjima. Tek onda će mu moći odgovoriti na postavljeno pitanje. Kad mu je Wittgenstein na početku slijedećeg trimestra donio svoje misli, Russell ga je umirio: »Kad sam pročitao samo jednu rečenicu, rekao sam mu: 'Ne, ne morate postati zrakoplovac!'«¹¹. Wittgenstein je, naime, rekao da će, u slučaju ako je potpun idiot, postati zrakoplovac, a inače filozof.

Wittgenstein je bio svjestan da ima težak karakter, ali on je posjedovao unutrašnji vitalitet i snagu da ga nadvlada. Jednom od svo-

⁹ Isto, str. 15.

¹⁰ B. RUSSELL, *Philosophers and Idiots*, Fann, str. 32.

¹¹ Isto, str. 31.

jih studenata, koji mu je otkrivao svoje osobne probleme, rekao je: »Čovjek se spotiče i pada, i opet se spotakne i padne, i jedino što treba činiti jest, podići se i ići dalje. U svakom slučaju, tako sam ja morao činiti čitav život.«¹² Wittgensteinu je bilo teško uživjeti se u običan način života i integrirati se u društvo. Rado se povlačio iz javnosti. Osobito je nerado podnosio društvo profesora i docenata u Cambridgeu, gdje je i sam predavao. Nije nosio propisanu odjeću za docente i vrlo je rijetko sudjelovao na zajedničkim gozbama koje su se priređivale za docente. Uopće je bio protiv akademskih formi i života, a osobito protiv onih u Cambridgeu. »Mogli bismo Wittgensteina zamisliti kao glazbenika, umjetnika ili arhitekta, ali nikada kao akademičara. Nije posjedovao pedantno ili legalističko obilježje duha koje je zaštitni znak nekih filozofa«, kaže o njemu W. Mays.¹³ A Karl Britton priča kako je Wittgenstein jedanput bio na nekoj svečanoj večeri u Trinity Collegeu i da ga je učeno raspravljanje profesora toliko prestravilo da je objema rukama začepio uši i pobjegao. Profesori su, naime, željeli svojim razgovorom samo na se svratiti pažnju.¹⁴ Zato je svoje učenike uvijek odgo-varao da ne postanu profesori.

Premda je izbjegavao javne nastupe, Wittgenstein je čeznuo za dobrim prijateljima. Uvijek je uz sebe imao malu skupinu prijatelja, koje je često pozivao na čaj i s njima raspravljao o različitim filozofskim problemima. Kod tih se razgovora zanimao i za osobne poteškoće i probleme svojih studenata. Nastojao je pomagati im, osobito kad se radilo o novčanim problemima.

Wittgenstein je bio glazbeno nadaren. Čitava je obitelj bila glazbena. Njihova kuća u Beču bila je jedno od središta glazbenog bečkog života. Clara Schumann, supruga poznatog skladatelja Roberta Schumannna, i sama poznata pijanistica, koncertirala je tamo, Gustav Mahler je često dolazio u pohode, a Johannes Brahms je bio prijatelj obitelji. Ludwigov stariji brat Paul je poznati pijanist, koji je, nažalost, u prvom svjetskom ratu izgubio jednu ruku, ali je ustrajnom vježbom i s jednom rukom nastavio s velikim uspjehom svoju karijeru. Sam Ludwig je svirao klarinet, a želio je postati dirigent.¹⁵

Wittgenstein je također imao smisla za prirodu. Često je šetao u prirodi, a više je puta putovao u Norvešku i Irsku, gdje je mogao biti sam s jednostavnim seljacima i ribarima.

Imao je smisla i za humor. Malcolm primjećuje da se često smijeo na račun koje šale ili kakvog smiješnog događaja. No njegov je smijeh uvijek bio umjeren i kratak. Nastup mu je ipak bio više sumoran

¹² M. O'C. DRURY, *Ludwig Wittgenstein: A Symposium*, Fann, str. 68.

¹³ WOLFE MAYS, *Recollections of Wittgenstein*, Fann, str. 80.

¹⁴ KARL BRITTON, *Portrait of a Philosopher*, Fann, str. 59.

¹⁵ GEORGE PITCHER, *The Philosophy of Wittgenstein*; ovdje citirano prema njemačkom prijevodu: *Die Philosophie Wittgensteins*, Karl Alber Verlag Freiburg/München 1967, str. 17.

nego veseo. Vlastiti ga je život katkad mučio tako da je stajao na rubu očaja. Posebno mu je odvratna bila neiskrenost, taština i svaka hladnoća ljudskog srca.

Nije ga privlačio ni novac ni slava. Ni za politiku se nije puno zanimao premda je neko vrijeme namjeravao preseliti se u Rusiju, jer se oduševljavao socijalističkim idejama, ali je kasnije od toga odustao.

Da li je Wittgenstein bio religiozan? Russell kaže da je on najprije bio dogmatski anti-kršćanin, ali se u tom pogledu kasnije potpuno promijenio. Sam mu je Wittgenstein pričao kako je, za vrijeme rata, u nekom malom galicijskom selu u knjižari našao jednu jedinu knjigu, i to Tolstojevo tumačenje Evandjelja. Ta je knjiga izvršila velik utjecaj na nj.¹⁶ Slično izvješćuju i njegovi učenici D. A. T. Gasking i A. C. Jackson. Oni, istina, tvrde da Wittgenstein nije bio religiozan čovjek, ili bar nije nikada nekim izvanjskim izrazom pokazao svoje religiozno uvjerenje. U tom sklopu oni donose jednu zgodu koja donekle baca svjetlo na njegov nazor o životu. Neki mu je student došao u velikoj depresiji i rekao mu da mu život izgleda potpuno besmislenim i praznim. Za nekoliko će godina on prestati egzistirati, a misao da će ljudski život trajati i dalje za njega ne predstavlja nikakve utjehe. Svemu će, naime, jedanput ipak doći svršetak. Wittgenstein mu je odgovorio: »Predočite sebi da sjedite u nekoj prostoriji licem okrenuti prema crnim vratima. Sjedite tako i zurite nepomično u vrata i upijate čitavim duhom njihovu crninu, a uz to sami sebi stalno sumornim glasom govorite: 'Ova su vrata crna, ova su vrata crna!' Za kratko vrijeme osjetit ćete se radi toga nesretnim, i osjetit ćete da je crnina vratiju prouzročila vašu melankoličnu potištenost.«¹⁷

Wittgenstein je ipak visoko respektirao religiozne ljude koji su živjeli prema svom uvjerenju. R. Carnap piše kako je jedanput došlo do očite suprotnosti između njega i M. Schlicka. Wittgenstein mu se oštro usprotivio kad je ovaj ustvrdio da religija spada u infantilnu fazu čovječanstva i da će polako nestati iz kulturnog razvitka.¹⁸

Ako bismo Wittgensteina htjeli nazvati »agnostikom«, kaže njegov prijatelj Paul Engelmann, onda to on sigurno ne bi bio u smislu polemičkog agnosticizma.¹⁹ Wittgensteinu je bilo teško vjerovati u Boga kao Stvoritelja svijeta, kako ga opisuje Biblija. Puno više ga se doimala misao »posljednjeg suda«. Engelmann kaže da je često znao reći s izrazom dubokog unutarnjeg ganuća: »Kad se budemo vidjeli na sudnji dan...«²⁰ I u Wittgensteinovim predavanjima o religiji, koja su približili njegovi studenti, vrlo često dolazi upravo primjer vjerovanja u

¹⁶ B. RUSSELL, *Ludwig Wittgenstein*, Fann, str. 31.

¹⁷ D. A. T. GASKING and A. C. JACKSON, *Wittgenstein as a Teacher*, Fann, str. 53.

¹⁸ RUDOLF CARNAP, *Autobiography*, Fann, str. 35.

¹⁹ PAUL ENGELMANN, *Ludwig Wittgenstein. Briefe und Begegnungen*, R. Oldenbourg Verlag Wien und München 1970, str. 57.

²⁰ Isto, str. 58.

posljednji sud. I u tim predavanjima on zastupa mišljenje da je nemoguće dokazati Božju egzistenciju i uopće egzistenciju svega onoga u što netko vjeruje. Kad netko kaže da »vjeruje« u Boga, onda on riječ »vjerovati« upotrebljava u drukčijem značenju od onog u običnom govoru. To se vidi, kaže Wittgenstein, i po tome što se ne vjerovati u egzistenciju nečeg drugog ne smatra ničim zlim. Vjerovati u Boga znači, prema Wittgensteinu, vjerovati u nešto što se ne može provjeriti. Pri tom nije dovoljno ako se religiozni ljudi pozivaju na svoje religiozne doživljaje.²¹

Moglo bi se ipak reći da je Wittgenstein u sebi osjećao potrebu za religioznim stvarima, čak potrebu za vjerom u Boga. Malcolm kaže da je Wittgenstein bio ispunjen upravo nekim religioznim čuvstvima divljenja pred činjenicom *da uopće nešto postoji*, što je u *Tractatusu* izrazio stavom: »Nije mistično *kako* je svijet, nego *da* on jest« (6.44). No njemu je bila potpuno tuđa misao da bi na temelju nekog kozmološkog dokaza i pojmova uzroka i neizmjernosti dolazio do predodžbe o Bogu kao prvom uzroku. Takvi bi pokušaji u njemu izazvali nestrpljivost. Nije, naime, mogao razumjeti Boga kao Stvoritelja.

Puno mu je bliža bila ideja Božjeg suda, oprostjenja i spasenja. Prema Malcolmovu mišljenju, to je proizlazilo iz Wittgensteinova osjećaja odvratnosti prema samom sebi i jakom potrebom za čistoćom, kao i iz osjećaja nemoći da se popravi.²² Kad mu je netko jedanput citirao Kierkegaardovu izjavu: »Kako bi bilo moguće da Krist ne postoji kad znam da me je spasio?«, Wittgenstein je uzviknuo: »Vidiš, tu se ne radi o tom da se nešto dokaže!«²³

Tim izjavama Malcolm ne želi učiniti dojam kao da je Wittgenstein prihvatio bilo koju vjeru (po krštenju je katolik) ili da je bio pobožan. On smatra da je Wittgensteinu religija bila više »životni oblik« (u onom smislu u kojem on tu riječ upotrebljava u *Filozofskim istraživanjima*), ovisan od karakternih i voljnih osobina nekog čovjeka. Kad su njegovi studenti Smythies i Miss Anscombe postali katolicima, Wittgenstein je rekao Malcolmu: »Nikako se ne bih mogao prisiliti da vjerujem sve što oni vjeruju«, ali time nije htio omalovažiti njihovu vjeru.²⁴ Pitcher napominje da je Wittgensteina upravo mučilo to što nije bio u stanju vjerovati premda je čeznuo za vjerom u Boga i bila mu je potrebna.²⁵

Za vrijeme prvog svjetskog rata Wittgenstein se kao dobrovoljac borio u austrijskoj vojsci. U to je vrijeme vodio dnevnik, u koji je zapisivao uglavnom svoje filozofske misli jer je baš tada pripremao i svoju »Logičko-filozofsku raspravu« (kasniji *Tractatus logico-philoso-*

²¹ LUDWIG WITTGENSTEIN. *Vorlesungen und Gespräche über Ästhetik, Psychologie und Religion*, Kleine Vandenhoeck Reihe 267/268/269, Göttingen 1968, str. 96.

²² NORMAN MALCOLM, *Ludwig Wittgenstein, A Memoir*. Ovdje citirano prema njemačkom prijevodu: *Ludwig Wittgenstein. Ein Erinnerungsbuch*, R. Oldenbourg Verlag München und Wien, str. 90—91.

²³ Isto, str. 91.

²⁴ Isto, str. 92.

²⁵ G. PITCHER, nav. dj. str. 26.

phicus). Rekli smo već da je tada došao i u bliži dodir s Evanđeljem. U tom dnevniku nalaze se i neke misli o Bogu i o smislu života koje se češće citiraju. Kod datuma 11. 6. (19)16. nalazimo slijedeće misli:

Boga i svrhu života?

Znam da ovaj svijet postoji.

Da u njem stojim kao i moje oko u svom vidnom polju.

Da je na njemu nešto problematično što nazivamo njegovim smislom.

Da taj smisao ne leži u njemu, nego izvan njega.

Da je život svijet.

Da moja volja prožima svijet.

Da je moja volja dobra ili zla.

Da je, dakle, dobro i zlo na neki način u vezi sa smislom svijeta.

Smisao života, tj. smisao svijeta, možemo nazvati Bogom.

I s time povezati usporedbu Boga kao Oca.

Molitva je misao na smisao života.

Ne mogu svojom voljom upravljati zbivanjima u svijetu, nego sam potpuno bespomoćan.

Jedino tako mogu se učiniti neovisnim od svijeta — i njime na stanovit način vladati — ako se odreknem utjecaja na zbivanja.

A nekoliko tjedana kasnije (8. 7. 16.) piše slijedeće:

Vjerovati u Boga znači razumjeti pitanje smisla života.

Vjerovati u Boga znači vidjeti da s činjenicama svijeta nije sve svršeno.

Vjerovati u Boga znači uvidjeti da život ima smisla. . .

Kako bilo da bilo, mi smo u određenom smislu ovisni, i ono od čega smo ovisni možemo nazvati Bogom.

Bog bi u tom smislu bio jednostavno sudbina ili, što je isto: svijet — neovisan od naše volje.²⁶

Iz tih citata vidimo da Wittgenstein, razmišljajući o smislu života i svijeta, nije odbacivao misao na Boga kao mogući odgovor na to pitanje, premda pojam Boga tu ostaje neodređen, kao nešto što izmiče utjecaju i djelovanju naše volje, što joj je nadređeno.

Kažimo još nekoliko riječi o Wittgensteinovim posljednjim danima i smrti. Kao da je slutio da će i on oboljeti od raka, od kojeg mu je umro i otac, pa i sestra mu je polako umirala srvana istom bolešću. Kad su liječnici ustanovili dijagnozu, nije ga to previše uznemirilo. Malcolmu je tada između ostalog napisao: »Nipošto se nisam uplašio kad sam doznao da imam rak, ali sam se uplašio kad sam saznao da bi se protiv toga moglo nešto poduzeti jer nemam želje da i dalje živim. . .«²⁷ Kad je bolest išla sve nagore, preselio se svom prijatelju li-

²⁶ LUDWIG WITTGENSTEIN, *Tagebücher 1914—1916*, Schriften 1, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1969, str. 165—167.

²⁷ MALCOLM, nav. dj. str. 120.

ječniku dru Bevanu i liječnikova ga je supruga njegovala. Posljednje noći, prije nego što je izgubio svijest, rekao je gđi Bevan: »Recite im da sam proživio divan život!« Valjda je mislio na svoje prijatelje. Malcolm završava svoja »Sjećanja« tvrdnjom da je Wittgensteinov život bio krajnje nesretan, a da ga je on ipak nazvao »divnim«. ²⁸

Wittgenstein kao učitelj

Rekli smo već da je Wittgenstein osjećao neku nesklonost prema akademskim manirama, a onda i prema dociranju u užem smislu. Kad je godine 1930. dobio prvi fellowship u Trinity Collegeu u Cambridgeu, zapravo i nije držao predavanja u pravom smislu. Više je volio uski krug studenata koji su filozofiju shvaćali ozbiljno i bili spremni da s njime kroz čitavu godinu obrađuju teške filozofske probleme. Slučajne ili znatiželjne posjetioce i goste nije trpio kod svojih predavanja i diskusija. Također nije trpio kad bi netko zakašnjavao. Predavanja je držao dva puta u tjednu, obično poslije podne.

Govorio je bez bilješki, ali se uvijek dobro spremao za predavanja. Katkad bi se ipak, kako izvješćuju njegovi slušači, mogao dobiti dojam kao da nije bio sasvim spreman. Znao je zastati, kao da mu je presušilo vrelo misli. Obično bi tad zatražio od studenata da mu postavljaju pitanja i da mu time opet pokrenu misli. Na licu mu se moglo pročitati koliko se rvao s mislima. Ponajviše bi iznosio ono o čemu je sam razmišljao, probleme koji su ga trenutno mučili. Predavanja su, zapravo, bila njegovo glasno razmišljanje. Te njegove misli bilo je teško slijediti. Donosio je mnogo primjera koji su često bili neobični i imaginarni. Gasking i Jackson kažu da im je izgledalo kao da su pozvani promatrati čudno lingvističko ili neko drugo ponašanje imaginarnih plemena. Izgleda da su mu ti primjeri o divljim i neopstojećim plemenima bili posebno bliski. Čitav niz takvih primjera možemo naći u tzv. *Smeđoj knjizi (Brown Book)*, a nalazimo ih i u *Filozofskim istraživanjima*. Potrešno kod njegovih predavanja predstavljalo je i to što nije uvijek bilo jasno kako bi te primjere trebalo shvatiti i međusobno povezati. Katkad je izgledalo da oni nemaju nikakve veze s problemom koji se obrađivao. Sličan dojam dobivamo kad čitamo njegove spise. A onda bi problemi najedanput postali jasni i sve je našlo svoje mjesto, pa su se studenti katkad čudili kako to već prije nisu razumjeli.

Wittgenstein nije volio da netko kod njegovih predavanja pravi bilješke. To je dopustio jedino Yoricku Smythiesu, po svoj prilici zbog toga što se tim bilješkama služio pri obrađivanju *Filozofskih istraživanja*, kao i svom bivšem profesoru G. E. Mooreu. Katkad bi se obraćao samo njemu tako da se čitavo predavanje razvilo u dijalog između njih dvojice. Sam Moore je rijetko intervenirao, ali bi češće pokazivao svoje

²⁸ Isto, str. 126.

negodovanje. Moore, koji je opisao Wittgensteinova predavanja od 1930. do 1933. godine²⁹, kaže da je ta predavanja uvijek slušao s divljenjem, ali priznaje da je Wittgensteinova metoda bila nešto sasvim drukčije od onoga što je on sam na predavanjima činio.³⁰

Kod diskusija je Wittgenstein bio nestrpljiv, osjetljiv i brzo se uzbuđivao. Smythies jednom nije mogao brzo i točno formulirati neki svoj prigovor i Wittgenstein mu je odbrusio: »Ja bih isto tako mogao govoriti ovoj peći ovdje!« Na svršetku predavanja bili su iscrpljeni i studenti i predavač. Poslije predavanja bi Wittgenstein obično otišao u kino da se malo rastrese.

Wittgenstein kao filozof

I u filozofiranju je Wittgenstein posjedovao svoju osobitost. Svi koji su ga poznavali slažu se u tome da je bio filozofski genij. Filozofija je bila dio njegova života, premda izgleda da je sasvim slučajno udario filozofskim putem. Najprije je studirao fiziku, tehniku i matematiku, no susret s Bertrandom Russellom je po svoj prilici odlučio da odabere filozofiju za svoje životno zanimanje. Najprije se oduševio za filozofiju matematike i filozofsko utemeljenje matematike. Putuje k Gottlobu Fregeu, velikom logičaru, koji se sam bavio istim problemom, ali ga on šalje natrag k Russellu. Fregeove i Russellove misli sve su ga više poticale na razmišljanje premda nije uvijek bio sporazuman s njihovim mišljenjima. Već 1913. god. piše u svom Dnevniku: »Frege je učio: 'Stavovi su imena'. Russell je umjesto toga rekao: 'Stavovi odgovaraju određenim kompleksima.' I jedno i drugo je netočno, a posebno je netočna tvrdnja: 'Stavovi su imena kompleksa'. Činjenice se ne daju imenovati.«³¹

Rezultat njegovih prvih filozofskih razmišljanja je djelo *Tractatus logico-philosophicus*, koje je sa sobom nosio na frontu za vrijeme rata. U sebi je osjećao upravo neki nagon da traži odgovor na najvažnija filozofska pitanja. Kad je završio *Tractatus*, bio je uvjeren da je našao taj odgovor. U predgovoru je, naime, napisao: »Čini mi se da je istina ovdje saopćenih misli neoboriva i definitivna. Moje je mišljenje, dakle, da sam u biti konačno riješio probleme.« U skladu s tim uvjerenjem napustio je filozofiranje i dao se na druga zanimanja. Završio je učiteljsku školu i postao učitelj, a izdao je i mali rječnik njemačkog jezika. Neko vrijeme radio je u vrtu jednog samostana. Ujedno je projektirao kuću za svoju sestru u Beču. Ni umjetnički rad nije mu bio tuđ. Oc njega potječe i skulptura djevojke ili vile.

²⁹ G. E. MOORE, *Wittgenstein's Lectures in 1930—33*, *Mind* (63) 1—15 i 28/—315, *Mind* (64) 1—27. Izvaci i u Fann, str. 40—46.

³⁰ Fann, str. 39 sl.

³¹ LUDWIG WITTGENSTEIN, *Notes on Logic*, *Schriften* 1, str. 188.

No nije mogao sasvim napustiti filozofiju. *Tractatus* ga je učinio poznatim. Iz Engleske ga pohada mladi matematičar Frank Ramsey i poziva ga da opet dođe u Englesku. U Beču su članovi Bečkog kruga diskutirali o svakoj rečenici njegova *Tractatusa* i njega pozivali da se pridruži njihovim diskusijama. Tako se Wittgenstein opet vratio filozofiji. On je, istina, bio prestao filozofirati, ali ne i razmišljati. U poslijeratnim godinama počela se nazrijevati i promjena u njegovu filozofskom mišljenju. Kad je god. 1929. došao u Cambridge i na temelju *Tractatusa* dobio stupanj doktora, počeo je opet bilježiti svoje filozofske misli. Iz toga su nastale *Filozofske napomene (Philosophische Bemerkungen)*, koje su izdane tek poslije njegove smrti.³² To se djelo može smatrati karikom između *Tractatusa* i *Filozofskih istraživanja*.

Već smo rekli da je Moore redovito pohadao njegova predavanja i o njima napisao kratku skicu. Glavne teme o kojima je Wittgenstein od 1930. do 1933. godine govorio bile su slijedeće: najprije bi iznosio misli o općenitim problemima jezika, onda o specijalnim pitanjima filozofije logike i filozofije matematike. God. 1932. govorio je vrlo opširno o razlici između stavova »Ja imam zubobolju« i »Ti imaš zubobolju« ili »On ima zubobolju«. S tim u vezi govorio je o behaviorizmu, solipsizmu, idealizmu i realizmu, kao i o onom što je on nazivao »gramatikom riječi 'Bog' ili etičkih i estetskih stavova«.³³

Godina 1933. značila je radikalan preokret u njegovu načinu mišljenja. U to vrijeme je diktirao svoje misli studentima i tako su nastale tzv. *Plava i Smeđa knjiga (The Blue Book and The Brown Book)*. Te spise možemo smatrati konačnim prelazom na Wittgensteinovu »kasniju« filozofiju, koja je razrađena u *Filozofskim istraživanjima*. Prema sjećanjima Johna Wisdoma, Wittgenstein je od 1934—1937. govorio o raznim filozofskim problemima, pa među njima i o pitanju: što treba razumjeti pod »općim pojmom«, kao na primjer »biljka«. Raspravljao je o slučajevima kad za nekoga kažemo: »on razumije, ili »on zna značenje«. Umjesto »težnje za općenitošću« trebali bismo pri upotrebi riječi vidjeti da one sačinjavaju jednu obitelj čiji članovi posjeduju obiteljske sličnosti, a ne nešto zajedničko.³⁴ U tom vremenskom odsjeku je Wittgenstein počeo napuštati filozofske poglede izražene u *Tractatusu* i počeo je pisati svoja *Filozofska istraživanja*, pošto je nekoliko puta pokušao preraditi *Smeđu knjigu*. Ta prerada, koja je u njemačkom izdanju izašla pod naslovom *Eine Philosophische Betrachtung (Schriften 5)*, pokazuje mnogo sličnosti s *Filozofskim istraživanjima*. Već u *Plavoj knjizi* nalazimo pojam »jezične igre«, koji u *Istraživanjima* igra središnju ulogu, dok je u *Smeđoj knjizi* naveden čitav niz takvih »jezičnih igara«.³⁵

³² LUDWIG WITTGENSTEIN, *Philosophische Bemerkungen*, Schriften 2, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1964.

³³ MOORE, nav. dj., Fann, str. 43 slj.

³⁴ JOHN WISDOM, *Ludwig Wittgenstein, 1934—37*, Fann, str. 46.

³⁵ LUDWIG WITTGENSTEIN, *Das Blaue Buch. Eine Philosophische Betrachtung. Zettel*, Schriften 5, Suhrkamp Verlag Frankfurt am Main 1970, str. 37.

Nije nam ovdje svrha da tematski prikazujemo glavne Wittgensteinove filozofske misli, nego ćemo samo kratko skicirati metodu njegova filozofskog mišljenja. Kako god rastezali pojam filozofije, jedva bismo ga mogli tako odrediti da bismo bez nasilnog sistematiziranja obuhvatili misli svih onih koji su se bavili ili se bave temeljnim pitanjima o smislu svijeta i stvarnosti uopće. Što je neki filozof originalniji, to ga je teže svrstati u neki filozofski sustav. To sigurno vrijedi i za Wittgensteina. On zapravo i nije želio stvoriti neku »svoju« filozofiju. Naprotiv, svaku je dotadašnju filozofiju, uz dužno poštovanje prema njoj, stavio u pitanje. Tradicionalnu filozofiju nije smatrao beskorisnim naklapanjem, ali je dovodio u sumnju njezine temelje, prije svega način kojim je ona prilazila postavljenim problemima. Predbacuje joj ukočenost mišljenja, koje nije bilo u stanju da samo sebe stavi u pitanje kad je to potrebno. Upravo iz toga nastaju mnogi nerješivi problemi, koji su zapravo samo prividni i nestaju čim uvidimo tu njihovu prividnost.

Kakvu je filozofiju onda zastupao sam Wittgenstein? Da li je on bio samo destruktivni kritičar koji je u filozofijama prošlosti i svojih suvremenika tražio slaba mjesta kako bi ih lakše deplasirao? Promatramo li površno njegove spise, mogli bismo dobiti takav dojam. No Wittgenstein to sigurno nije bio. Često ga ubrajaju među pozitiviste koji bi onda odbijao sve metafizičko, dakle ono što se oduvijek smatralo eminentno filozofskim. Nije nedostajalo takvih koji su mu zaniekali svaku filozofsku dubinu i predbacili mu da se bavio besmislenim pitanjima, na primjer, može li stroj imati zubobolju, Wittgensteina nazivaju filozofom jezika, analitičarom jezika, empiristom, logičkim pozitivistom, pa čak i dijalektičarom. Najviše zbunjuje upravo činjenica da sve te oznake nalaze kod Wittgensteina svoje opravdanje. Prema tome, jedva je moguće na ovdje postavljeno pitanje dati određen i jasan odgovor.

Većina komentatora Wittgensteinove filozofije govori o ranijem i kasnijem Wittgensteinu. Pri tom se obično suprotstavljaju njegova mišljenja izražena najprije u *Tractatusu* (karakteristična za »ranijeg«) i ona u *Filozofskim istraživanjima* (koja spadaju u »kasniju« filozofiju). Nažalost, dosad su se premalo uzimali u obzir spisi nastali između ta dva velika pola koji predstavljaju vezu između njih i umanjuju njihovu oprečnost.

Prikazati Wittgensteinovu filozofiju i utoliko je teško što je on sistematski i tematski prikazivao svoja razmišljanja. On nije napisao neki »Uvod u filozofiju«, gdje bi razložio metodu i cilj svoje filozofije. Te misli nalazimo raštrkane po njegovim spisima.

Već smo rekli da je Wittgenstein stajao pod utjecajem raznih filozofskih smjerova, najprije filozofija evropskog kontinenta, koji su do njega doprli preko Schopenhauera, a onda engleske empirističke filozofije, s kojom se upoznao tijekom studija u Engleskoj. Njegov učenik i dobar poznavalac Stephen E. Toulmin odlučno niječe da je Wittgenstein bio pozitivist i kaže da je on bio »transcendentalni filozof«. Nje-

govu filozofiju treba razumjeti kao daljnje razvijanje Kantove filozofije, koju je on, nešto promijenjenu, primio od Schopenhauera. Kako se Kant bavio pitanjem dohvata i unutarnjim granicama našeg uma, tako se Wittgenstein bavio granicama našeg jezika kako bi spriječio svako nedozvoljeno prekoračivanje tih granica. Toulmin smatra da bismo središnje pitanje Wittgensteinove filozofije mogli prikazati kantovskom formulacijom: »Kako je moguć smisao jezika?«

Dok je pisao *Tractatus*, Wittgenstein je mislio slično kao i Schopenhauer, tj. »preslikavajući«. Da bi analizirao vezu između jezika i stvarnosti, poslušio se Russellovom i Fregeovom logikom i kao rezultat stvorio teorije slike i istinosnih funkcija. Kasnije je Wittgenstein uvidio da svoj svakidašnji govor ne možemo analizirati i prikazati pomoću logičkih simbola. Zato je potražio drugi put koji je razradio u *Filozofskim istraživanjima*. Tu je pokazao da se »značenje« svakog izraza može odrediti djelovanjem koje odgovara nekom pravilu (»jezična igra«) i u kojem se jezični izrazi konvencionalno upotrebljavaju. Ali i u prvom i u kasnijem djelu Wittgenstein se bavio transcendentalizmom, tj. uvjetima smislaonog govora. Želio je odrediti i proširiti područje onoga »što se da izreći«.

»Istražiti granice jezika« — ta ga je ideja trajno vodila u njegovim razmišljanjima. Došao je konačno do uvjerenja da vrlo važna pitanja — o Bogu i slobodi, o vrijednostima i besmrtnosti — nadilaze te granice i prelaze daleko u područje koje se ne da izreći. Želimo li onda uopće govoriti o etici ili teologiji, moramo to činiti drugim sredstvima, a ne jezikom koji samo preslikava činjenice. Toulmin tako dolazi do slijedećih tvrdnji: 1. Wittgenstein nije nikad bio pozitivist; 2. nikad se nije potanko bavio epistemologijom; 3. nije bio »filozof jezika«; 4. ne postoje »dva Wittgensteina« s različitim pitanjima i mišljenjima; 5. ne postoji ni razlika između Wittgensteina kao filozofa-stručnjaka i Wittgensteina mislioca.³⁶

Wittgenstein nije filozofiju promatrao kao neku znanost koja bi nam pružala nove znanstvene tvrdnje. Njezina je zadaća prije svega da u već postojeće znanosti unese red. Prema Mooreovu mišljenju, sam je Wittgenstein svoju »filozofiju« razlikovao od onog što se tradicionalno zove »filozofijom«. Ono što je on činio jest »nešto novo«, »new subject«, a ne samo jedan stadij u neprekinutom razvitku. Njegovo mišljenje predstavlja »čvor« (»kink«) u razvitku ljudske misli koji bismo mogli usporediti s Galilejevim otkrićem dinamike. Wittgenstein je otkrio »novu metodu«, sličnu onoj kad se kemija razvila iz alkemije. Filozofiju bismo sada mogli svesti na »a matter of skill«, dakle, na neku vrstu »tehnike«, čak umjetnosti, samo što je tu umjetnost vrlo teško dostići. Nismo, naime, naučeni na takav način mišljenja. Tu »tehniku«

³⁶ S. E. TOULMIN, *Wittgenstein war kein Positivist i Der Metaphysiker Wittgenstein*, Neues Forum, Heft 197/II (Mai 1970) str. 620—624 i Heft 198/I str. 699—703.

nije moguće postići samo slušanjem filozofije, bitno je diskusija. Ono »novo«, što je Wittgenstein želio unijeti u filozofiju, sastojalo bi se u tome da »stavimo u red svoje predodžbe o onome što se o svijetu može kazati«. On je to usporedio s pospremanjem sobe, pri čemu moramo namještaj češće pomicati amo-tamo dok ne dobijemo osjećaj da je soba u redu. Pri tom uređivanju moramo slijediti neki unutrašnji instinkt koji nas potiče da postavljamo pitanja premda katkad i ne znamo što ta pitanja znače. Ta su pitanja rezultat našeg neodređenog »duhovnog nemira«, koji možemo riješiti samo tako da ili pokažemo da pitanje nije na mjestu ili da na nj odgovorimo.

Wittgenstein je rekao da želi govoriti samo o »trivijalnim« stvarima, dakle, o onome što već svi poznaju, jer svoje poteškoće možemo riješiti samo ako stvorimo »sinopsu« trivijalnih stvari. On zato ne želi praviti »analizu« jer pri analizi želimo pronaći nove činjenice, što je moguće u znanostima, dok su nam u filozofiji već sve činjenice poznate. U *Plavoj knjizi* nalazimo slijedeći odlomak:

Neka od najvećih ostvarenja u filozofiji mogli bismo usporediti samo s poslom koji se sastoji u tome da uzmemo neke knjige za koje se činilo da spadaju zajedno i da ih stavimo na različite police; njihov položaj sada nije određeniji, osim što više ne stoje jedna uz drugu (*Schriften* 5, str. 75).

Mogli bismo reći da time nismo puno učinili, ali u tom se vidi »tehnika« filozofiranja, koju pak nije lako steći.

U filozofiji leži poteškoća u tome da ne kažemo ništa više nego što znamo. Na primjer, da uvidimo, ako smo dvije knjige postavili u pravi niz, da ih time nismo stavili na njihova konačna mjesta (ib.).

U tim navodima dolazi do izražaja sloboda duha, koju Wittgenstein traži pri filozofiranju. Ne smijemo se, naime, nikad dati fascinirati dobro formuliranim filozofskim stavovima kao da su oni posljednja i nepromjenljiva riječ. To bi značilo dogmatski način mišljenja protiv kojeg se Wittgenstein uvijek borio. Zato nas i opominje da se ne damo zarobiti od jezika.

Filozofija, kako mi upotrebljavamo tu riječ, jest borba protiv fascinacije koju na nas izvode načini izražavanja (*Schriften* 1, str. 51).

U *Filozofskim istraživanjima* upotrijebio je s tim u vezi još oštrij izraz: »Filozofija je borba protiv opčinjavanja našeg razuma sredstvima našeg jezika« (§ 109).

Čitajući Wittgensteinove spise, osobito kasnije, vidjet ćemo da je on izbjegavao svako dokazivanje koje bi vodilo do »neprevarljivih« stavova. Mnogim je, katkad čudnim, pitanjima htio, naprotiv, razbiti neprevarljivost i očitost nekih tvrdnji koje često odviše lako prihvaćamo kao sigurne. Wittgenstein zato izbjegava opće iskaze o naravi filozofije. Kao što student medicine uči operativne zahvate na mrtvim i ži-

vim organizmima, tako bi i student filozofije morao učiti što je filozofija time što će vršiti razne operacije govora, osobito one koje dovode do zagonetki. Gilbert Ryle naziva njegovu metodu filozofiranja »tea-tasting method«. Kao što oni koji isprobavaju kvalitetu čajeva ne nastoje sve vrste čajeva svesti na jednu zajedničku, nego ih sortiraju prema različitosti njihovog okusa, tako bi i filozof morao postupati s pojedinim izrazima u jeziku.³⁷

Zanimljiva je i slijedeća karakteristika Wittgensteinove filozofske metode. J. Ferrater Mora je naziva terapeutskom. Sam je Wittgenstein jednom filozofske probleme usporedio s bolestima: »Filozof postupa s nekim pitanjem kao s bolešću.«³⁸ Mora kaže da je Wittgenstein filozofska uznemiravanja liječio »terapeutskim pozitivizmom«. On nije bio logički pozitivist jer su logički pozitivisti previše »sistematski« i zato previše dogmatski, bez simpatije za ljudsku tjeskobu. Wittgensteinova metoda, naprotiv, nije teorija, nego niz »preporuka«. Njega ne zanimaju toliko pitanja o ljudskoj naravi, nego problemi jezika jer čovjek svoje bojazni ispoljava u obliku pitanja koja se često pokazuju filozofskim zagonetkama. Filozofske probleme uopće ne treba rješavati. Njih treba samo iznijeti na vidjelo, treba ih raskrinkati i oni time gube svoju težinu i značajnost. Zato bi profesor filozofije bio više psihijatar sui generis, a student filozofije njegov pacijent. Koga muče intelektualni grijesi, taj nek ne ide k psihijatru, nego k filozofu. Mora nadodaje: to će biti zanimljivije i valjda jeftinije. Takvog pacijenta treba dovesti do toga da on uvidi kako njegova pitanja nemaju temelja, neće doći u napast da postavlja nova pitanja, nego će se dati na »aktivnost«, na »život« i time će nadvladati svoje »duhovne komplekse«.³⁹

Zaključak

Svrha ovog napisa nije bila da prikažemo filozofsku nauku Ludwiga Wittgensteina jer bi takav pothvat bio u ovom okviru preuzetan i nemoguć. Htjeli smo radije da damo okvir u kojem su se odvijale Wittgensteinove misli. Taj okvir čini u prvom redu sama njegova osobnost, temperamenat i glavne karakterne crte koje smo iznijeli prema svjedočanstvu njegovih profesora, učenika i prijatelja. Uvjereni smo, naime, da poznavanje tih činjenica iz Wittgensteinovog života i rada, njegova životnog rvanja, puno pridonosi boljem razumijevanju onoga što je on napisao i što se naziva njegovom filozofijom. Jedva da su kod kojeg drugog filozofa njegovi osobni doživljaji toliko utjecali na tijek

³⁷ GILBERT RYLE, *Ludwig Wittgenstein*, Fann. str. 122 sl.

³⁸ U originalu ta rečenica glasi: »Der Philosoph behandelt eine Frage wie eine Krankheit« (§ 255). Tu se osjeća igra s riječju »behandeln«, koja u njemačkom znači »postupati«, »obrađivati«, ali i »liječiti«.

³⁹ JOSÉ FERRATER MORA, *Wittgenstein, A Symbol of Troubled Times*, Fann, str. 180 sl.

njegovih misli kao što je to bio slučaj kod Wittgensteina. Mnoge izazovne formulacije koje nalazimo u njegovim spisima bit će nam lakše shvatljive ako upoznamo pozadinu na kojoj su nastale.

Ludwig Wittgenstein je sigurno jedna od najprepornijih filozofskih ličnosti našeg stoljeća. Njegov je utjecaj velik, osobito na engleskom govornom području, ali se uporno širi i na Kontinentu. Taj se utjecaj ne sastoji toliko u tome što bi Wittgenstein pružio neke nove teorije za rješavanje vjekovnih i najjemenentnijih filozofskih problema, nego prije u tome što je uzdrmao neke ustajale stavove i potakao njihove pobornike da preispitaju svoje dokaze i zaključke i da ih, prema potrebi, i zabace kao što je učinio i sam Wittgenstein s onim o čemu je govorio u *Tractatusu* i što je smatrao definitivnim. Nije čudno što je Wittgenstein time izazvao kod mnogih nevoljkost i odbojan stav. Ne neki metafizičar ili skolastik, nego Wittgensteinov prijatelj, logičar i pozitivist, Bertrand Russell, napisao je o njegovu kasnijem djelu slijedeće:

(Wittgensteinova filozofija u *Filozofskim istraživanjima*) »ostaje mi potpuno nerazumljiva. Njegove pozitivne nauke izgledaju mi trivijalnim, a negativne neutemeljenima. U Wittgensteinovim *Filozofskim istraživanjima* nisam našao ništa što bi bilo zanimljivo i ne mogu shvatiti kako to da čitava jedna škola nalazi važnu mudrost na tim stranicama.

.....

Izgleda da je kasniji Wittgenstein postao umoran od ozbiljnog mišljenja i pronašao nauku koja bi takvu aktivnost učinila nepotrebnom.⁴⁰

Prihvaćali ili ne prihvaćali Wittgensteinove misli o filozofskim problemima i o njihovim rješavanjima, one nas upozoravaju da u svom govoru o svijetu, o ljudskom djelovanju (u etici), a napose o Bogu (u teologiji) ne smijemo smetnuti s uma važnost jezičnog izražavanja i njegovih zakona kako bismo izbjegli »zloupotrebu jezika« na koju je Wittgenstein često upućivao. Ako se tko osjeti potaknut da se pobliže upozna s Wittgensteinovom filozofijom, uzevši u ruke njegova djela, ovaj je napis ispunio svoj zadatak.

⁴⁰ BERTRAND RUSSELL, *My Philosophical Development*, London 1959.

LUDWIG WITTGENSTEIN ALS MENSCH UND DENKER

Zusammenfassung

Ludwig Wittgenstein, einer der bedeutendsten Philosophen unseres Jahrhunderts, ist hierzulande fast gänzlich unbekannt, ausser im engeren Kreis der Berufsphilosophen. Da sich heuer sein Todestag zum 25. Male jährt, ist das Anliegen der vorliegenden Darstellung, die charakteristischen Züge seiner Persönlichkeit und seiner philosophischen Auffassung unserem Leserkreis etwas näher zu bringen.

Es geht in erster Linie darum, den Werdegang der philosophischen Laufbahn Wittgensteins anhand der Berichte seiner Freunde, Professoren und Studenten zu verfolgen. Besondere Aufmerksamkeit wird seinen charakterlichen und Temperamentzügen gewidmet, weil das viel zum besseren Verständnis dieses »aussergewöhnlichen« Denkers beitragen kann. Es ist daher nicht die Absicht des Verfassers, Wittgensteins Philosophie irgendwie verkürzt und systematisch aufzuzeigen, sondern den Leser eher dazu anzuregen, Wittgensteins Schriften in die Hand zu nehmen und sich mit dessen Gedanken zu bereichern.